

Ks. Antoni Tronina

„KSIĘGA JASAR” I JEJ ŚLADY W BIBLIIE HEBRAJSKIEJ

Biblia Hebrajska dwukrotnie wspomina o zagadkowej „Księdze Jaśar”, cytując z niej starożytne fragmenty epickie.

W opowiadaniu o zwycięstwie Izraela nad Amorytami mieści się modlitwa Jozuego, utrzymana w rytmicznej formie i zdradzająca archaiczną kompozycji:

„Słońce, zatrzymaj się nad Gibeonem!
Księżycu — nad doliną Ajjalon!
I zatrzymało się słońce, i księżyc stanął,
Aż pomścił się naród nad wrogami” (Joz 10, 12n).

Cytat kończy się uwagą redaktora: „Czyż nie jest to zapisane w „Księdze Jaśar”. Ta sama nazwa pojawia się we wprowadzeniu do elegii żałobnej Dawida na śmierć Saula i Jonatana:

„Tę oto lamentację wyśpiewał Dawid o Saulu i synu jego, Jonatanie. I polecił synom Judy nauczyć się (pieśni o) „Łuku”, zapisanej w Księdze Jaśar”¹.

W obu przypadkach mowa o utrwaleniu cytowanych pieśni na piśmie (*ktb*) w „Księdze Jaśar”. Nagłówek lamentacji Dawida zaznacza ponadto, że celem jej spisania było „nauczenie jej synów Judy”.

Otóż to sformułowanie przypomina bardzo wprowadzenie do „Kantyku Mojżesza” (Pwt 32), gdzie Bóg nakazuje spisać ową pieśń i nauczyć jej synów Izraela (Pwt 31, 19,22). Ta pieśń Mojżesza, podobnie jak inna, umieszczona w kontekście przejścia przez Morze Czerwone (Wj 15), nosi nazwę *hašširāh*, „kantyk”. Obydwie one są pieśniami ściśle religijnymi, skierowanymi bezpośrednio do Jahwe. W przeciwieństwie do wyżej przytoczonych fragmentów epickich, w których brak imienia Bożego, pieśni Mojżesza zostały zachowane w całości, toteż nie ma przy nich odniesienia do źródła, z jakiego je zaczerpnięto.

¹ Tekst w. 18 jest bardzo niejasny i przypomina historyczne uwagi w nagłówkach niektórych psalmów. Nazwa pieśni „Łuk” wzięta jest z w. 22, sławiącego łuk Jonatana jako symbol jego waleczności. Por. O. Eissfeldt, *Zwei verkannte militärtechnische termini im AT*, VT 5 (1955) 232—238.

Natomiast w rozdziale 21 Księgi Liczb znajdujemy szereg nazw geograficznych, ułożonych rytmicznie. Ten mnemotechniczny wykaz miejscowości zdaje się być pozostałością starożytniej pieśni z czasów wędrówki Izraela do Ziemi Obiecanej².

Fragmety te, obejmujące przypuszczalnie również tzw. „Pieśń o studni” (ww. 17—20) i „o Chesbonie” (ww. 27—30), poprzedza uwaga redaktorska (w. 114), według której cytowane teksty spisane są w „Księdze Wojen Jahwe”³. Można przypuszczać, że chodzi tu o tę samą kolekcję, o której wspominają biblijne księgi Jozuego i Samuela, a która przechowywała najstarsze tradycje z epoki podboju Kannanu i wczesnego królestwa⁴.

Utrwalony na piśmie już w pierwszym etapie piśmiennictwa Izraela⁵, zbiór ten zawierał utwory zróżnicowane pod względem treści, chociaż wspólną ich cechą było nawiązywanie do historii. S. Mowinckel widział w tych pieśniach analogię do narodowych epepei sąsiednich krajów, zwłaszcza Babilonii i Asyrii, skąd poeci izraelscy mieli zaczerpnąć wzory literackie. Za miejsce powstania tego eposu uważał on królestwo Judzkie po podboju przez Asyrię państwa północnego⁶.

Nie budzi zastrzeżeń jego opinia na temat istnienia narodowego eposu w początkach państwowości Izraela. Natomiast istnieje zasadnicza różnica pomiędzy eposem izraelskim a twórczością tego rodzaju w krajach sąsiednich⁷. Brak w nim mianowicie odniesienia do świata bogów, ingerujących w sposób cudowny w życie bohaterów. Żaden z przytoczonych fragmentów epiki wczesnoizraelskiej nie pozwala dostrzec w nich śladów politeizmu⁸.

Jaka wobec tego była treść owej księgi, z której zaledwie szczątki przechowały się w Biblii? Próbowano odpowiedzieć na to pytanie,

² Podobny wykaz miejsc postoju na pustyni był przypuszczalnie zawarty w pierwotnej wersji Ps 68; zob. mój art.: *Ślady tradycji synajskiej w Ps 68*, RTK 29 (1982) z. 1, 45—51.

³ LXX ma tu l. poj.: *en bibliō polemōs tou Kyriou*, co również jest poprawne gramatycznie, zob. Joüon § 89d.

⁴ Tak np. S. Mowinckel, *Hat es ein israelitisches Nationalepos gegeben?*, ZAW 53 (1935) 130—152. Natomiast W. Caspari, *Was stand im Buch der Kriege Jahwäs?*, ZWTh 54 (1912) 125n, niesłusznie odrzucił możliwość identyfikacji obu ksiąg, gdyż według niego obraz Jahwe-wojownika nie należy do najstarszych w Biblii. Por. O. Eissfeldt, *Einleitung in das AT*, Tübingen³ 1964, 176.

⁵ Analiza literacka przytoczonych fragmentów pozwala datować je na XIII—X w. przed Chr. Zob. np. W. F. Albright, *Archeologia Palestyny* (tł. z ang.), Warszawa 1964, 289n; F. M. Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, Cambridge Mass. 1973, 91—111.

⁶ Mowinckel, art. cyt., 147—149.

⁷ Np. akadyjski epos o Gilgameszu, ugarycki cykl Akhata czy Kereta, bądź wreszcie dzieło Homera.

⁸ Obecnie już nikt nie podziela zdania H. St. Thackeraya, *New Light on the Book of the Jashar*, JTS 11 (1910) 519n., który na podstawie Joz 10, 13 sądził, że Księga Jaëar zawierała rytuały zaklęć magicznych (incantations).

analizując jej tytuł w Biblii Hebrajskiej. Wokalizacja masorecka, *sefer hajjāsār*, każe go tłumaczyć: „Księga Sprawiedliwego”; tak też tradycyjnie za ks. Wujkiem podają polskie przekłady.

Skądinąd jednak wiemy, że rdzeń *jšr* stosunkowo późno przyjął znaczenie o odcieniu moralnym⁹, a nie w treści cytowanych fragmentów nie wskazuje na taki sens terminu. Toteż niektóre z nowszych tłumaczeń Biblii szukają tu znaczenia pierwotnego: „Księga (ludzi) dzielnych, rzetelnych, szlachetnych”, i wiążą je z nazwą honorową Izraela — *Jeszurun*¹⁰.

Ciekawą próbę wyjaśnienia tej nazwy księgi przedstawia I. L. Seeligmann¹¹: widzi w niej mianowicie skrót pełnego tytułu księgi: *spr hdr jšr'l*, przy czym *hādār* tłumaczy jako „kriegerische Kraft”¹². „Księga zbrojnych czynów Izraela”, byłaby więc identyczna z „Księgą wojen Pana”. Cytowane explicite fragmenty poetyckie wiążą się faktycznie z tradycją wojny świętej.

Seeligmann przyznaje jednak, że proponowany przezeń tytuł domniemanego zbioru pieśni wojennych nie pasuje do 1 Krl 8, 12n (LXX: 8,53a). Ten ostatni tekst to archaiczna w formie modlitwa Salomona w czasie poświęcenia świątyni jerozolimskiej. Pierwotną wydaje się być wersja grecka, umieszczona w odróżnieniu od hebrajskiej na końcu perykopy¹³:

„Wówczas powiedział Salomon z okazji ukończenia budowy
świątyni:
 Pan sprawia, że słońce ukazuje się na niebie,
 (lecz) orzekł, iż sam mieszka w ciemności.
 Wybudowałem dom, wspaniały dom dla Ciebie na nowe
mieszkanie.

Czyż nie jest to zapisane w Księdze Pieśni (*en bibliō tēs ḡdēs*)?”
 Ponieważ hebrajskim odpowiednikiem *ḡdē* jest z całą pewnością *šir*, niektórzy dopatrują się tu przedstawienia rdzennych spółgłosek pierwotnego *jāsār*; nie wyklucza się jednak pokrewieństwa obydwu rdzeniów *šir/jšr*¹⁴.

W każdym razie źródło cytowane w greckiej wersji 1 Krl 8,53a¹⁵ zdaje się być identyczne z tym, jakie znamy już z Joz 10,13 i 2 Sm

⁹ Zob. G. Liedke, *jšr* gerade, recht sein, THAT I, 791n.

¹⁰ Np. EÜ: „Buch des Aufrechten”, według HAL. BJ i TOB zostawiają dawne „Livre du Juste”. Por. Mowinckel, art. cyt., 132.

¹¹ *Menschliches Heldentum und göttliche Hilfe*, ThZ 19 (1963) 396 przyp. 23.

¹² Na podst. m. in. Ps 29, 4; Iz 2, 10.

¹³ Zob. B. Porten, *The Structure and Thema of the Salomon Narrative (I Kings 3—11)*, HUCA 38 (1968) 93nn.

¹⁴ Wówczas pierwotnym znaczeniem wspólnym byłoby: „podość się, być przyjemnym, por. HAL 429n; arabskie *jasira*, „angenehm, leicht sein”.

¹⁵ Tekst hebrajski przekazuje ten cytat w formie nieco krótszej i bez wskazania źródła.

1,18. Septuaginta raz oddaje tę nazwę jako „Księga Sprawiedliwego” (*biblion tou euthous*), a drugim razem — „Księga Pieśni” (*b. tēs ödēs*)¹⁶. To drugie określenie, jako szersze, lepiej odpowiada treści wszystkich przytoczonych tu fragmentów dawnej epiki Izraela. Jak już zauważyliśmy, każdy z tych tekstów nosi nazwę „pieśń, kanty”¹⁷.

Treścią owych kantyków są wielkie dzieła zbawcze, jakimi Pan otaczał swój naród od wyjścia z Egiptu aż po osiedlenie się w Kanaanie. Do tego zbioru włączono następnie lamentacje skomponowane przez Dawida po śmierci Saula i Jonatana (2 Sm 1, 17—27) oraz Abnera (2 Sm 3,33n). Z innych pieśni króla Dawida, 2 Sm 22 przytacza w całości Ps 18 w formie lekko odbiegającej od tej, jaką przekazała kanoniczna Księga Psalmów¹⁸, a 2 Sm 23, 1—7 zawiera „ostatnie słowa Dawida”, nazywając go piewcą „wspaniałych psalmów Izraela” (23, 1 LXX)¹⁹. Wreszcie cytat z poetyckiej modlitwy Salomona świadczy, że zbiór ten został jeszcze powiększony o kompozycje Salomona, o charakterze odmiennym od wcześniejszych hymnów.

Z pewnością już w początkach zjednoczonego królestwa zaczął się formować zbiór pieśni liturgicznych, używanych później w kulcie świątynnym. Nie mamy jednak dokładniejszych wiadomości o tej kolekcji²⁰. Można tylko przypuszczać, że początek zbioru Psalterza stanowiły utwory spisane w „Księdze Pieśni”.

Wprawdzie tradycyjna egzegeza żydowska neguje istnienie księgi wcześniejszej od Tory Mojżeszowej²¹. Wyraźne jednak wzmianki o „zwoju (*sefer*)²² Pieśni” czy „Wojen Jahwe” dowodzą wykorzystania źródeł pisanych tak przy redagowaniu Pięcioksięgu jak i późniejszych ksiąg historycznych²³.

„Kantyk Miriam” (Wj 15) jest jednym z najstarszych przykładów sposobu wykonywania owych pieśni dziękczynnych podczas procesji kultowej. Zakończenie kantyku podejmuje jego pierwsze słowa, sta-

¹⁶ W Joz 10, 13 LXX opuszcza wzmiankę o źródle cytatu.

¹⁷ *hašširāh hazzōt*, Wj 15, 1; Lb 21, 17; Pwt 31, 30; 2 Sm 22, 1; por. Sdz 5, 1: „I śpiewali Debora i Barak w ów dzień...”

¹⁸ G. Schmuttermayer, *Psalm 18 und 2 Samuel 22. Studien zu einem Doppeltext* (SANT 25), München 1971.

¹⁹ O starożytności tej perykopy zob. J. Lach, *Księgi Samuela* (PST IV, 1), Poznań 1973, 492.

²⁰ Próbę odtworzenia „prehistorii Psalterza” podjął J. Enciso Viana, *Los títulos de los Salmos y la historia de la formación del Salterio*, EstB 13 (1954) 135—136; *Cómo se formó la primera parte del libro de los Salmos?*, Bb 44 (1963) 129—158.

²¹ Zob. S. Talmon, (*Libro delle*) *Guerre di Dio*, *Enciclopedia della Bibbia III*, Torino 1970, kol. 1397n.

²² Znaczenia tego terminu omawia J. Kühlwein, *sefer Buch*, THATII, 165.

²³ Np. 1 Krl 11, 41; 14, 19, 29; 2 Krl 25, 26. Zob. Eissfeldt, *Einleitung*, 175—178.

nowiąc rodzaj refrenu, wykonywanego przez niewiasty przy akompaniamencie instrumentów: „Miriam prorokini, siostra Aarona, wzięła bębenek do ręki, a wszystkie niewiasty szły za nią przy wtórze bębenków, tańcząc. A. Miriam wtórowała im (tj. mężczyznom):

Śpiewajmy dla Jahwe, który wspaniale okazał swą chwałę,
Konia i jeźdźca pogrążył w morzu” (16,20n) ²⁴.

Przedkanoniczny zbiór pieśni Izraela zawierał oczywiście nie tylko utwory ściśle religijne. Należy do niego, obok wspomnianych już fragmentów z „Księgi Wojen Jahwe” (Lb 21), także trzykrotnie przekazana w Księdze Samuela aklamacja na cześć Dawida: „Pobił Saul tysiące, a Dawid miriady” (1 Sm 18,77; 21, 112; 29,5). I tutaj wykonywaniu pieśni towarzyszy gra na instrumentach oraz tańce niewiast ²⁵.

Ogólna nazwa instrumentów muzycznych: „narzędzia śpiewu” ²⁶ wskazuje na wokalnie-instrumentalny charakter muzyki Izraela ²⁷. Szczególną rolę w organizacji śpiewu liturgicznego przypisuje tradycja królowi Dawidowi; jego też imię nosi blisko połowa utworów Psalterza hebrajskiego ²⁸.

Wracając do treści omawianego zbioru Księgi Jaśar stwierdzamy, że

1. zawierał on zarówno pieśni sławiące Jahwe za Jego zbawcze interwencje w dzieje narodu, jak też lamentacje nad śmiercią bohaterów, czy wreszcie wspomnienia ważnych wydarzeń z życia Izraela;
2. obejmował długi okres historii ludu Bożego, od wyjścia z Egiptu aż do początków królestwa;
3. charakter epicki tych utworów każe nazwę zbioru rozumieć jako „Księga Pieśni” w najszerszym znaczeniu, tj. jako rodzaj narodowego eposu.

Lublin

KS. ANTONI TRONINA

²⁴ Ilustracją takiej procesji z czasów pobytu na pustyni w Kadesz, może być Ps 68, 25nn., łączony w tradycji targumicznej właśnie z Wj 15: „Na czele idą śpiewacy, na końcu grajkowie (dosł.: uderzający w struny), w środku dziewczęta bijące w bębunki” (w. 26). Psalterz zawiera liczne przykłady pieśni chóralnych, z powtarzanym refrenem.

²⁵ Job. J. Ł a c h, *Księgi Samuela*, 220—222.

²⁶ *kele šir*, Am 6, 5; 1 Krn 16, 42; 2 Krn 7, 6; 23, 13; 34, 12; Neh 12, 36.

²⁷ Najczęstszym synonimem „pieśni” (*šir*) są pochodne rdzenia *zmr*, określające śpiew przy wtórze instrumentów strunowych, zwł. *mizmor*, „psalm”. Zob. TWAT II, 603—612.

²⁸ O miejscu Dawida w tradycjach biblijnych zob. R. A. Carlson, H. Ringgren, TWAT II, 167—181 (bibliogr.).